

A HŐS BUKÁSA

(A fény felgyúl és ellobog című drámáról)

A külső szemlélődő számára a színház megmaradt annak, ami volt, de az igazgatók és a szakma idősebb munkásai gyakran fel-felsőhajtoznak: »Bezzeg régen...« Visszabeszélünk a korba, a múlt erényeit latolgatjuk, s úgy tűnik, hogy hajdanán színházainkban csakis rangos előadásokat láthatott a közönség, ragyogó színészi teljesítményekkel, mert hát a darabok többsége a nézőkhöz szólt, nem »idegenített«, nem volt »kísérletezés«, színház volt a szó legszorosabb értelmében.

Ma bíráljuk a színházak munkáját, a közönséget analfabétának tartjuk, kiértékelünk egy-egy előadást, s többnyire szubjektív, ritkább esetekben objektív vallomásokkal segítjük vagy éppen hátráltatjuk a társulat munkáját, amely nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a »leckét« jeles osztályzattal mondja fel. A bírálók minden ütőkártyát a kezükben tartanak: a színháziak szemére vetik, amiért nem játszanak több hazai drámát, hiszen ma már határozottan állíthatjuk, hogy van vajdasági magyar drámairodalom, de nagykorúságát a hatvanas évektől innen számítják. Az előőrsokról rendszerint megfeledezünk, ám jön egy jubileum, amelynek kapcsán megkezdődik a matatás a poros ereklyék között.

Mert írtak drámákat ezen a vidéken a húszas, a harmincas és a negyvenes években is. Miért? Vajon ki tudná megmondani. Hivatásos magyar színházak nem voltak, s a szerbhorvát nyelvű színházak ajtaján hiába kopogtatott az író, meghallgatásra sem méltatták.

Közösségi indíték vetette mégis kezükbe a tollat? Vagy egyszerűen párbeszédesebb történetekben akarták elmondani mondanivalójukat? A kutatás során csak a kéziratokat fedeztük fel, az írók többsége ma már nincs közöttünk, hogy korunknak elmondhassa programját, célkitűzéseit, valljon a térről és az időről.

Lássuk a papírt, az örökséget!

A két háború között is voltak drámakísérletek. Sajnos, csak kísérletekről beszélhetünk, tisztes kísérletekről, amelyek nem voltak nyugtalanító hatással a kor irodalmára. A lista bizonyára hiányos, de a közvélemény egyelőre csak az alant felsorolt színpadi művekről szerezhet tudomást, a többinek nyoma veszett, s talán csak kéziratban lelhető fel:

Radó Imre: Áram, vígjáték; Lőrinc Péter: Igen-nem-fehér-fekete, dadaista dráma; Tamás István: Aranyhal, dráma; Somogyi Pál: Díj, színmű; Debreczeni József: Hletlen utca, színmű.

Megpróbálkozott a párbeszédesebb műfajjal Szenteleky Kornél is. 1929-ben 14 képben íródott színpadi játékát megjelentette a Vajdasági

Írás. Címe: *A fény felgyúl és ellobog*. Nyomtatott Fischer és Krausz köznyomdai és cinkográfiai műintézetében, Szabadkán, Senoa u. 12. alatt. Negyvenhét oldal terjedelmű. Sehol sem adták elő, alakjai nem keltek »sminkelt« életre. A mű felgyúlt és ellobogott, el is feledkeztünk róla, s mégsem állíthatjuk azt, hogy Szenteleky Kornél fektette le ennek a sajátos és nehéz műfajnak az alapjait, teremtette meg a hagyományait, hogy e drámának a hatására szülessenek meg a jobbnál jobb színpadi alkotások. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Szenteleky nem volt drámaíró, s nem is mozoghatott otthonosan a kulisszák világában.

Szenteleky nem bukhatott a drámájával. A színházigazgatók elutasító alapállásból tárgyaltak a kor szerzőivel, s azóta a helyzet ezen a vívópáston nem sokat változott. A húszas és a harmincas évek színháza a könnyű műfaj lobogója alatt vívta a csatáját a profitért, egy-egy primadonna kegyeiért, az operettszerzők kézírataiért. Szenteleky Kornél próbatételre hívta ki önmagát, hiszen nehezen feltételezhető, hogy naphosszat kilincselte volna hóna alatt drámájával a színházigazgatók előszobájában. Drámáját az íróasztal számára írta, s az íróasztal fiókja mindent befogad, hogy azután az utókornak megmutassa gazdája rejtett kincseit. Mégis a Vajdasági Írás meghajolt az író szándéka előtt, s a mű könyvi megjelentetésével némiképpen visszaadott neki valamit abból, amiben ő alig-alig hitt már: hogy érdemes ezen az égtájon a toll után nyúlni.

Feljegyezték, hogy a magyar drámairodalom büszkesége, Katona József *Bánk bánja* csak a szerző halála után került színre. Szenteleky még ebben a rehabilitációban sem részesülhet, annál az egyszerű oknál fogva, mert írott művének színpadi életre hívása csúfos kudarcra végződne, az előadást a kritika egyértelműen bukásnak jelölné. Ezúttal én is azok közé keveredem, akik piros lámpát szándékoznak lebegtetni a vajdasági magyar írók előtt.

Miért?

A fény felgyúl és ellobog tisztos írói szándékkal íródott, de az új színpadi formák, az új dramaturgiák idején Szenteleky próbálkozása csak megmosolyogni való törekvés. Ennek ellenére ma is az elmúlt évek előfutárjainak kijáró figyelemmel olvasható János tragédiája, azé a Jánosé, aki több vonatkozásban is Szenteleky korának Ádámjára hasonlít. Igaza van Gerold Lászlónak, amikor azt írja, hogy *A fény felgyúl és ellobog* a madácsi tragédia magjából pattant ki, mint zsenge fűszál a tövében.

Vannak a vékony könyvecskének meglepetései?

Nem lehet egy dráma egyértelműen rossz.

Hova soroljuk tehát?

Tanácsstalan vagyok.

Egyszerűen nem tudom, mihez kezdjek az előttem fekvő füzettel. Nem vagyok »hivatásos« műbíráló, izig-vérig színházi embernek valok magam, s talán egy községi könyvtárra való színdarabot olvastam el, magam is írtam néhány rossz vígjátékot, drámát, inkább kísérletnek, mint bizonygató dokumentumnak, s most a nagy előd sorait kel-

lene kielemezni, egy drámát, amelyet tisztos gondolatoktól vezetett kéz vetett papírra csaknem fél évszázaddal ezelőtt.

Az itt élő írók sokat tettek a színházi kultúráért. Lám, a színház még meg sem született, s máris akadtak olyan írástudók, akik a segítő kéz szolgálatával siettették beérlelni a színházalapítás pillanatát. Kva-zimodo Braun István is elment közlünk, s talán többet tett a színházért, mint mi, színészek, akik a kevésbé fáradságos munkát, a szerep betanulását vállaltuk magunkra. Varga Zoltán *Tanítványa* a mai napig sem kapott zöld oázist színházi életünk sivatagában, és Dér Zoltán drámájáról is egyelőre csak annyi jegyezhető fel, hogy az Üzenet leg-utóbbi számában megjelent befejező része. Kopeczky László végre színpadot kap, de újra beigazolódott a közhelyé vált mondás: »Senki sem próféta a saját hazájában«. A *Don Juan utolsó kalandja* ugyanis az Újvidéki Magyar Színház repertoárján szerepel.

Miért nincs meg bennünk a drámagazdagítás vágya?

Ez az oka a jugoszláv színházak vértelen fejlődésének.

Az írók pedig jönnek és mennek. A televízióhoz.

Megtörténik mégis, hogy a hálás utókor megkülönböztetett figyelemmel kimerít a hálóból magának egy értékes embert, annak egyik értékes művét, és igyekszik helyére tenni mindazt, aminek a leporolt polcon a helye. Ez történik most Szenteleky örökségével.

Mégis...

A *fény felgyúl és ellobog* a világ egyetlen színpadán sem adható elő. Esetleg egy irodalmi megemlékezés alkalmával néhány színész elmondhat a darabból egy-két monológot, eljátszhat egy-két jelenetet, de könyörgöm, nehogy valakinek eszébe jusson a dráma bemutatását sürgetni. Az ironikus hangvétel szándékos, mert az imént említett merény akkor sem következhetne be, ha *A fény felgyúl és ellobog* erősebb karáttal volna mérhető.

Ezért szeretném a félreértéseket tisztázni, mert nincs szándékomban Szenteleky Kornél drámaírási tevékenysége köré hamis legendát szőni. A dráma létezéséről alig-alig tudtunk. Ez műbíráló is egyben. De — hadd jegyezzem meg keserűen — nálunk (s nemcsak nálunk) az író a halála után kezd élni.

A szerkesztők minduntalan figyelmeztetnek: »Maradj a tárgynál!« Mert el-eltérek a lényegtől. Nem tehetek róla, múlt vagy jelen, minden, ami a színházak körül játszódik, történik, vagy éppen nem történik, érzékenyen érint, s ezúttal Szenteleky könyve is csak ürügyül szolgál arra, hogy elmondhassak egyet-mást színházi világunk baja-iról, mert már régen nem tartozom a lelkesedők szektájához.

De lássuk a szíváci orvos drámáját!

Színpadi játék 14 képben!

Íródott egy korszakban, amikor a színpadokon Molnár Ferenc, Ábrahám Pál és a Nagy Senkik uralták a mezőnyt, vonták be a nézőt egy hamis, hazug színházi búvókörbe. Szenteleky drámája harakiri ön-maga ellen. Pedig szerethette a színpadot, hiszen írt kabaréjelenete-ket is, s ezek a verbászi színpadon közönség elé is kerültek. Az utókor azonban a mai napig sem tudott nyomukra bukkanni ezeknek az inkább

érdekes, mint értékes írásoknak, ha ugyan bármit is jelenthet irodalomtörténetünkben a kabaré. Kétkem, hogy *A fény felgyúl és ellobog* két képének a megírása közben Szenteleky jelentős egyfelvonásokkal lephette meg a közvéleményt és a szerkesztőket. A Vajdasági Magyar Írók Almanacha című, 1924-ben megjelent kötetben megtaláljuk *Aki eljő, s aki elmegy* című egyfelvonását. Merném ajánlani előadásra. Egy irodalmi est keretében.

A dráma — idézem Németh Lászlót — »egy jelentékeny ember vívódása«, s ez az ember »sok a világnak«. Szenteleky hőse egy János, egy János az ezernyi Jánosokból, akik mezítláb, apostoli köntösben jártak-járnak a földön, amely nem biztosított számukra beilleszkedési lehetőséget.

Szenteleky hőse cselekvő hős. Bukása elkerülhetetlen.

De menjünk sorjában!

A dráma szereplői:

A szerző, I. árnyék, II. árnyék, Kereső János, János anyja, János tanítója, János barátja, János ellensége, I. leány, II. leány, III. leány, Az első nő, I. forradalmár, II. forradalmár, III. forradalmár, IV. forradalmár, V. forradalmár, VI. forradalmár, A főnök, A magános hölgy, A kis barát, a fűszerkereskedő, a végrehajtó, emberek, asszonyok.

Ahogy ma mondaná a dramaturg: ensemble darab.

Az első képben az árnyak beszélgetnek egymással.

I. árnyék: Jönnek, botorkálnak, bandukolnak. Néha felpislog a fényük, máskor felszikkrazik. Sötétből jönnek és sötétbe hullnak. Hát van értelme az egésznek?

II. árnyék: Az ő szempontjukból nincsen. De mi ugyebár mulatunk rajtuk, bennünket szórakoztat a dolog...

A továbbiakban a két árnyék János nyomába szegődik, s mint Lucifer Ádámot, úgy vezetik keresztül az életen, hogy »mulassanak rajta«. Az előzmények után megjelenik a színen a Szerző. Számomra megoldatlan talány e színpadi bukfienc. A szerző bemutatkozik az árnyaknak és előhossa Jánost, akit a fiának vall.

»... itt van a fiam, az én fiam, saját teremtményem, hosszú éjszakák és töprengések szülöttje. Ő az enyém s most útnak szeretném indítani az életen keresztül. Lelki tulajdonságait magam állítottam össze...«

János megköszöni az életet, s nyomában a két árnyékkal kifelé indul a színről, befelé az életbe. A harmadik képben János az anyjával és a tanítójával perel, aki többek között azt állítja, hogy »János tehetséges fiú, de azért nem szabad lángésznek kikiáltani«. János válasza: »Szabad akarok lenni és menni az ösztönöm után, mint a vadállat az őserdőben«. A hatodik képben János szembetalálja magát a Baráttal és az Ellenséggel. Horációval és Hagennal, de az első komolyabb összeütközés után újra csak az árnyékok vezette úton halad tovább. Ribancokkal tölti éjszakáit, s végül belecsöppen egy ugyan-

csak fura parolákat hirdető forradalom sodrásába, amelynek a bukása csak idő kérdése. Jánosban a »fény ellobog«, de a tizedik képben egy új János új szavakat tanul. Ilyeneket: »... feleség... gyerek... feleség... gyerek...« Megismerkedik a Magános hölgygel, feleségül veszi, később elválnak. A tizenharmadik képben Jánossal a szegényházban találkozunk. Sorsa bevégeztetett. Búcsúszavai a következők:

— Az élet és a halál sohasem eresztik el egymás kezét. Furcsa ez, szomorú ez és az agyvelőnk nagyon kicsi. Hamar elmúlik minden, az idő siet, s a napok oly gyorsan hullanak, mint deres őszi reggel a falevelek. Mintha nem is lett volna olyan régen, hogy otthagytam a szülői házat, a vadszőlős tornácot, Cirmost, az öreg kandúrt és drága jó anyámat, aki talán már hamuvá porladt a temetőben. Azután szerelmek, diákévek, nagy eszmék, harcok, menekülések, utazások... Ő ne haragudjatok, csak még egy percig várjatok, hogy mécsesem utolsó pislákoló lángjával végigvilágítsam az emlékek kriptaszerű tárházát... a múltat, az életet. Most itt a halál mezsgyéjén olyan furcsa és olyan érthetetlen, hogy mindezt én éltem le. Hogy mindezt én csináltam. Akartam és kerestem. Magamhoz ölelek mindent, ami valaha az enyém volt. Karomba zárom egész életemet, mint távozó szeretőt és hosszan, melegen megcsókolom a száját. Elbúcsúzom az életemtől és aztán...

Következik az író instrukciója:

JÁNOS: (a két árnyék támogatásával lassan kitotyog.)

A tizennegyedik képben a szerző fogadja Jánost. Kérdi tőle:

— Nagyon fájt az élet?

János bólint.

— És nem találtál valami szépet, valami megnyugtatót az életben? Nem köszönöd meg, hogy éltél, harcoltál, szerettél, rajongtál?

János:

— Nem, apám.

Végezetül hosszú monológgal búcsúzik a Szerző képzelt közönségétől:

»... az életre se haragudjanak, uraim és úrnőim, hanem bocsásák meg mindkettőnek, hogy keserűek és tökéletlenek vagyunk.«

Kerek történet egy Kereső Jánosról. Egy Jánosról, akinek nem sikerült. A Szerző, mint az élet nagy tudója, úgy küldi sorsa ütközői elé fiát, akiben az indulat nagy, de erejéből nem sokra telik, s érvei sem igazolják elégedetlenségének jogosságát. Később már alig-alig figyelünk oda János erőtlen mondataira. Szenteleky drámájához »görög formát« választott. A görög klasszikusok műveiben a környezet a vért szívja a többnyire szenvedő hősnak, aki védekezik, vissza-vissza-út és elbukik szép vagy csúnya halállal. János a vívható harc egy »könnyebb« mezejét választotta, de ez apjának hibája, aki kissé megkötötte kezét, mert ilyennek akarta bemutatni őt, azt a férfit, aki egy forradalmi pubertásba csöppent, aki megútálta a fennálló társadalmi konvenciókat, s aki végül is beleesik a tragikus kelepcebe: megútálják, kinevetik, eldobják. János megszünteti magában az ellenállási gócpontokat, s nem képes megteremtteni az új élet modelljét, hiszen az még vízióban sem jelent meg előtte. Jánost az intellektus jellemzi,

de ez nem méntség számára. A dráma legnagyobb hibája, hogy hőseivel a szerző csupa közhelyeket mondhat el, hadba küldi az egész világ ellen s ezért nem nyerheti el az olvasó rokonszenvét.

Németh László dramaturgiájában a harc lezárulta a legnagyobb élmény. Szenteleky izgalmasabb a küzdelem megindításának a leírásában. Egy élet főbb kalandjait írja le, eposzt írt János szenvedéseiről, aki az élet jobb anyagával pillanatokra sem találkozik. Minden kép a főhősre koncentrálódik, akinek számtalan esetben már nincs semmi közölnivalója, nem kérdez rá az életre, mint Ádám, csak ismétli papírizű szövegeit, s még csak egy konkrét kor sem beszél ki belőle. Erre a szerepre nehezen »harapna rá« színész, mert együtt szárnyalni az íróval nem könnyű feladat.

Szenteleky nem mondhatta el, hogy az ember megújíthatósága csak társadalmi változás útján végezhető el. Jánosnak ezért nincs közösségi indítéka. Szünetében magában és a vére folyik, de ez a vér a legjobb helyen, a két könyvfedel között van. Pozitívum, hogy Szenteleky az értelem győzelmét sürgeti, de hiszen ez a sürgetés jellemzi a drámairodalom megannyi szereplőjét.

Rezümé?

A dráma a rossz sejtések és érzések hínárja. A hős, aki — mint mondtuk — cselekvő hős, csak szavakkal hadakozik, s van benne valami gyerekes makacsság, hiszen »majd ő megmutatja a világnak, a tanítónak, az édesanyjának, hogy viszi még valamire az életben«. Értelhetlen, hogy Szenteleky miért éppen ilyen hőst fogadott fiának, akinek számára egyetlen halvány reménységért sem biztosít a horizonton, mintha csak azt szeretné szuggerálni a bukások halmazából, hogy életünk egy fabatkát sem ér, s ezért a dráma végén bocsánatot is kér a közönségtől, olvasótól.

Kiváltságos osztályokat is emleget, s ezek ellen János felveszi a harcot, de büntetést lát a testi szerelemben is s mindenben, ami — úgy igaz, hogy az élet nem hibátlan, ám ettől izgalmas — harcias, anarcho-liberalista kedve elé tornyosul. Szenteleky végül kimondja: nem érdemes harcolni, s fiát halálos fáradtan a szegények otthonába küldi. Szabad-e az írónak a harc értelmetlenségéről szólni, hiszen a totális magányba menekülő Madách Imre is azt üzeni tragédiája végén, hogy: »Ember küzdj és bízva bizzál...«

Szenteleky hőse az első kudarcok után passzivitásba vonul, s a dráma a forradalom bukása után tulajdonképpen megszűnik. János fiatalságával elszáll az akarat, a harci kedv.

A dráma dramaturgiája?

Nehéz ma erről bármit is mondani.

Drámaíróink »szabálytalan« dramaturgiával íródott művei eljutottak a Sterija Játékokra. Pirulás nélkül állíthatom: nem tudom, hogyan állunk napjainkban a színpad törvényeivel, a dráma szerkezeti felépítésével s mindazzal, amit egy darab elemzésekor tekintetbe kell vennünk.

Szenteleky drámájának van íve. Mondhatnám: szabályos dráma. Túlságosan szabályos. Három képbe sűrítendő s ezért nem több, mint színház papírból.

Drámaírói készséget kielemezni hálátlan feladat, de hát nem lehetünk, s nem is vagyunk közömbösek mindazzal szemben, ami egy színházatlan érában megszületett, mégis idéznem kell Benkő Ákost, aki a magyarországi Színház című folyóiratban megjegyzi, hogy »a vajdasági magyar dráma egészen a hatvanas évek végéig messze elmaradt a líra, az epika és az értekező próza mögött...«

Megcáfolhatatlan igazság.